

De moskee als projectieschermb van islamofobe overtuigingen en acties

Een overzicht van het onderzoek over moskeeën in Nederland in relatie tot afkeer en vijandelijkheden ten opzichte van moslims – Working Paper
Transformations of the Islamicate Landscape in Netherlands.

<https://wp.me/P4VMMx-3uA>

September 2021, Nijmegen

Martijn de Koning

Radboud Universiteit Nijmegen, afdeling Islamstudies, Martijn.dekoning@ru.nl

Introductie: agressie, moskeeën en antimoslimracisme

Degenen die in 2016 bij een moskee in Enschede brandstichtten, en zijn veroordeeld voor brandstichting met terroristisch oogmerk, verheerlijkten Adolf Hitler, de Afrikaner Weerstandsbeweging en de Klu Klux Klan, droegen de superioriteit van het witte ras uit en deelden bijvoorbeeld een afbeelding van Adolf Hitler met als bijschrift "Islamisten.....,die habe ich vergessen!", een afbeelding van een adelaar met hakenkruis met als bijschrift "White Power", een afbeelding van een galg met drie stroppen met als bijschrift 'Moslem swing set', en hadden, zo stelde het Gerechtshof, als doel om de islamitische bevolking vrees aan te jagen en het voorkomen dat er asielzoekers naar Enschede kwamen.¹

Begin 2015 ontvingen moskeeën een brief met de volgende teksten:²

- " Jullie zijn de aanstichters van het kwaad”;
- " Allah is niks en rot op met jullie kutgeloof”;
- " rot toch op naar jullie kutland”;
- " jullie hoerenmoskee, waar drugs worden opgeslagen”;
- " Jullie stinken en jullie vrouwen zijn te lelijk om gezien te worden...”;
- “Vrouwen met snorren en schaamhaar. Ze zijn smeriger dan varkens om aan te raken”;
- " als jullie zo doorgaan zullen er mensen jullie varkensstal in brand steken”;
- " ik roep iedereen op om alle moskeeën in de brand te steken”;
- " nu zullen de moslims prooi worden van ons in plaats van andersom”;
- " Ik zal jullie kinderen in de brand steken net als IS bij andere mensen doen. Branden zullen jullie ook, als jullie elkaars stinkvoeten aan het ruiken zijn.”;
- " Ik wacht op jullie en schiet jullie zo neer!”.

Bij een Rotterdamse moskee werden in juni 2005 op de voorgevel de teksten “LONSDALE”, “THEO R.I.P.” en “GEEN MOSKEES OP ZUID” gespoten vergezeld van enkele runentekens.³

Bovenstaande teksten kunnen we zien als vignetten van agressieve acties tegen moskeegebouwen en -organisaties die een indruk geven van het typische repertoire aan ideeën

¹ Gerechtshof Arnhem / Leeuwarden, ECLI:NL:GHARL:2018:1865, <http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHARL:2018:1865>, laatst bezocht 24 augustus 2021.

² Gerechtshof Arnhem / Leeuwarden, ECLI:NL:GHARL:2016:10788, <http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHARL:2016:10788>, laatst bezocht 24 augustus 2021.

³ Gerechtshof Den Haag, ECLI:NL:GHSGR:2006:AZ0001, <http://deeplink.rechtspraak.nl/uitspraak?id=ECLI:NL:GHSGR:2006:AZ0001>, laatst bezocht 24 augustus 2021. De verdachte werd na eerder veroordeeld te zijn in hoger beroep vrijgesproken.

en teksten die we met enige regelmaat zien. Uit deze vignetten spreekt een agressieve afkeer en dehumanisering van moslims op basis van ideeën over herkomst, gender en geloof waarbij de moskee gezien wordt als representatie van ‘de islam’. Daaruit spreekt een overgeneraliserende, hiërarchische en essentialistische invulling van islam en moslims als IS aanhangers, vreemdelingen, negatieve lichamelijke kenmerken en intolerante mensen. In deze gevallen vertaalt deze zich in bedreigingen en beledigingen, brandstichting bij een (leeg) gebouw en brandstichting bij een gebouw waar nog mensen zijn.

In mijn onderzoek voor de Radboud Universiteit en eerder ook in het door NWO gefinancierde programma *Forces that bind and/or divide* van de Universiteit van Amsterdam, heb ik afkeer, vijandigheid en stereotypering van moslims, ook aangeduid als antimoslimracisme of islamofobie, als volgt uitgewerkt:⁴

Islamofobie / antimoslimracisme

HET CONSTRUEREN VAN EEN NEGATIEVE, GENERALISERENDE EN ESSENTIALISTISCHE DEFINITIE VAN ISLAM DIE LEIDT TOT HET MAKEN VAN EEN HIËRARCHISCH ONDERSCHIED TUSSEN MENSEN DIE (VERMEEND) MOSLIM ZIJN EN DEGENEN DIE DAT NIET Zouden ZIJN. DIT GEBEURT OM DE MOSLIMS ALS GROEP TE PROBLEMATISEREN OP BASIS VAN HUN RELIGIE.

MOSKEEËN VORMEN ALS HET WARE EEN PROJECTIESCHERM VAN ISLAMOFOBIE.

Het problematiseren van groepen burgers vanwege hun al dan niet vermeende religie en identiteit, gebeurt dus door middel van stereotypen, door samenzweringstheorieën waarin die minderheden als een sluipend gevaar of vijfde colonne worden gezien, door een overgeneraliserende nadruk op culturele verschillen die als dreiging worden gezien en als bewijs van de onwil om te integreren. Het gaat altijd om een overgeneraliserende constructie van hiërarchieën en onverenigbaarheid gebaseerd op een mix van stereotyperende ideeën over kleur, cultuur en religie. Dit alles kan tot uiting komen in hedendaags beleid of beleid in het verleden maar ook in de interactie tussen individuen of die tussen organisaties bijvoorbeeld via discriminatie of via politieke programma's en uitspraken van politieke voorlieden.

Antimoslimracisme of islamofobie leidt er, bijvoorbeeld, toe dat individuele (al dan niet vermeende) moslims worden vereenzelvigd met negatieve handelingen en opvattingen die worden toegeschreven aan andere moslims. Op deze manier ontstaat er een accumulatie van vooroordelen, stereotypen en generalisering die we ook kennen van andere vormen van racisme zoals anti-zwart racisme en antisemitisme. Voor de volledigheid moet daarbij

⁴ Martijn De Koning, *Vijf mythen over islamofobie* (Gent: Kif Kif: Yunus Publishing, 2019).

opgemerkt worden dat antimoslimracisme kan overlappen met antizwartracisme en xenofobie en in het geval van vrouwen ook met seksisme.⁵

Deze notitie geeft een overzicht van de bestaande literatuur over Nederlandse moskeeën, conflicten en agressie in relatie tot antimoslimracisme. Ik zal allereerst ingaan op de cijfers over verschillende typen van acties gericht tegen moskeeën en daarna dit verschijnsel plaatsen binnen de bredere context van het problematiseren van moslims omwille van ideeën over hun identiteit, geloof en herkomst. Vervolgens ga ik in op het overheidsbeleid waarbij ik drie patronen van depolitiserend bespreek: reductiepolitiek, integratie- en antiradicaliseringsparadigma en splitsen. Op deze manier krijgen we een indruk van de specifieke plek die moskeeën innemen als het gaat om antimoslimracisme als zichtbare manifestaties van islam en moslims als onderdeel van de Europese samenlevingen. De aanwezigheid en zichtbaarheid ervan zorgen voor specifieke discussies over de al dan niet terughoudende manifestatie van religie in de publieke ruimte die verstrengeld zijn met debatten over secularisme, islamiseringsmythen en racisme. Tegelijkertijd zijn moskeeën vaak meer dan alleen een gebedsruimte, ze dragen bij aan de ontwikkeling van de lokale ruimte en het thuisgevoel en de verbondenheid van moslims.⁶

Acties gericht tegen moskeeën

Acties tegen moskeeën

VERNIELING, BEKLADDING, VARKENSKOPPEN EN VARKENSBLOED BIJ DE MOSKEE, POPPEN, BEZETTING EN BLOKKADE, BEDREIGINGEN, BRANDSTICHTING (AL DAN NIET MET TERRORISTISCH OOGMERK).

ER IS SPRAKE VAN EEN STRUCTUREEL PATROON VAN VIJANDIGHEID WAARBIJ KEER OP KEER MOSKEEËN ALS KERNSYMBOLEN VAN ISLAM EN MOSLIMS HET DOELWIT WORDEN VAN AGRESSIE, VERNEDERING EN DEHUMANISERING OMDAT ZE HIER NIET THUIS Zouden MOGEN HOREN

⁵ Nawal Mustafa, *Muslim Women don't need saving - Gendered Islamophobia in Europe*, Transnational Institute (Amsterdam, 2020); S. Sayyid, "A Measure of Islamophobia," *Islamophobia Studies Journal* 2, no. 1 (2014), <https://doi.org/10.13169/islastudj.2.1.0010>, <http://www.jstor.org/stable/10.13169/islastudj.2.1.0010>; Salman Sayyid and AbdoolKarim Vakil, *Thinking through Islamophobia: global perspectives* (Hurst, 2010); Juliette Galonnier, "The racialization of Muslims in France and the United States: Some insights from white converts to Islam," *Social Compass* 62, no. 4 (2015), <https://doi.org/10.1177/0037768615601966>, <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0037768615601966>. Voor kritische beschouwingen over de terminologie, zie Lauwers, "Is Islamophobia (Always) Racism?," *Critical Philosophy of Race* 7, no. 2 (2019-01-01 2019), <https://doi.org/10.5325/critphilrace.7.2.0306>; Fred Halliday, "'Islamophobia' reconsidered," *Ethnic and Racial Studies* 22, no. 5 (1999), <https://doi.org/10.1080/014198799329305>, <https://dx.doi.org/10.1080/014198799329305>.

⁶ Pooyan Tamimi Arab, "Mosques in the Netherlands: Transforming the Meaning of Marginal Spaces," *Journal of Muslim Minority Affairs* 33, no. 4 (2013-12-01 2013), <https://doi.org/10.1080/13602004.2013.866349>.

De agressie tegen moskeeën kan op verschillende manieren tot uiting komen zo zien we in de laatste 45 jaar waarin sprake is van een gestage maar wisselende frequentie van kleinschalige vormen van agressie met wisselende intensiteit en impact: bekladding, varkenskoppen en varkensbloed bij de moskee, poppen, bezetting en blokkade, bedreigingen of brandstichting (al dan niet met terroristisch oogmerk). Deze zijn met name in kaart gebracht door Ineke van der Valk. Uit de cijfers van haar onderzoek blijkt dat het aantal voorvallen van bekladding, vernieling of brandstichting tussen 2005 – 2010 fluctueert tussen de 11 en 25 per jaar met een dalende trend aan het einde van die periode. Na 2011 zien we weer een groei met 12 voorvallen in 2011, 27 in 2013 en 2014, 28 in 2015 en 72 in 2016. Voor 2016 geldt dat de 30 dreigbrieven die in 2016 zijn gestuurd naar moskeeën geteld zijn als 30 voorvallen en dat in dat jaar ook de aanslag op de Enschedese moskee plaatsvond waarbij de daders schuldig werden bevonden aan brandstichting met een terroristisch oogmerk. De cijfers van 2015 houden geen rekening met de vele bedreigingen op Facebook waar, in de nasleep van de brandstichtingen bij Zweedse moskeeën op Oudejaarsavond 2014/2015, op de pagina's 'Steun de PVV' en 'MoskNee' werd opgeroepen tot brandstichting in Nederlandse moskeeën.⁷

Daarna zien we een daling: in 2017 gaat het dan om 14 acties, in 2018 om 16 acties en in 2019 om 14. In de gegevens over deze jaren zijn ook demonstratieve acties en bezetting/blokkades meegerekend. De cijfers van Republiek Allochtonië dat sinds 2010 incidenten tegen moskeeën structureel bijhoudt, zijn nagenoeg vergelijkbaar.⁸ We dienen overigens enige terughoudendheid te betrachten in de interpretatie van deze cijfers. Het is niet helemaal helder waardoor de sterke fluctuaties ontstaan (politieke retoriek en politiek geweld zouden triggers kunnen zijn) en in veel gevallen zijn de daders onbekend gebleven. Verder worden lang niet alle zaken gerapporteerd bij de politie, zeker als er geen materiële schade is. Voor veel islamitische organisaties lijken vormen van agressie die een lage intensiteit hebben geroutiniseerd en genormaliseerd te zijn en men lijkt erop gericht te zijn de dagelijkse gang van zaken zoveel mogelijk door te laten gaan en niet teveel publieke commotie te veroorzaken omdat dit opnieuw acties kan genereren.⁹

⁷ Ewoud Butter, Roemer Van Oordt, and Ineke Van der Valk, *Vierde monitor Moslimdiscriminatie* (Amsterdam, 2021), 28-37; Ineke Van der Valk and Petter Törnberg, *Monitor moslim discriminatie* (2017), 28-38.

⁸ Butter, Van Oordt, and Van der Valk, *Vierde monitor Moslimdiscriminatie*.

⁹ Eigen onderzoek. Zie ook: Butter, Van Oordt, and Van der Valk, *Vierde monitor Moslimdiscriminatie*; Van der Valk and Törnberg, *Monitor moslim discriminatie*; SPIOR, *Islamofobie in zicht* (Rotterdam: SPIOR, 2016); Meld Islamofobie, *Alledaagse islamofobie in Nederland*, Meld Islamofobie (Den Haag, 2019), <https://www.meldislamofobie.org/rapport-alledaagse-islamofobie-in-nederland/>. Laatst bezocht 29 augustus 2021.

HISTORISCHE GEGROEIDE STEREOTYPEN EN VOOROORDELEN OVER ISLAM EN MOSLIMS ALS GEVAAR, VIJFDE COLONNE, INTOLERANTIE WORDEN GEPROJECTEERD OP DE MOSKEE ALS MANIFESTATIE VAN EEN AANWEZIGHEID VAN MOSLIMS EN ISLAM DIE HIER NIET THUIS ZOU HOREN.

Behalve de naakte cijfers over bekladding, vandalisme, gaat het bij het onderwerp veilige moskee om nog wat anders. Het gaat niet alleen om aantasting van materiële zaken zoals gebouwen, maar om de positie van moslims in relatie tot burgerrechten en de Nederlandse natie-staat. Zoals uit de vignetten uit de introductie blijkt, wordt demoniserende en vernederende taal gebruikt in combinatie met de opvatting dat moslims, hun identiteit en geloof hier niet thuishoren.

Er is in wetenschappelijk onderzoek de laatste 10-20 jaar veel aandacht voor kwesties rondom de aanwezigheid, bouwen en plannen van moskeeën in Europa. Daarbij wordt aandacht besteed aan diverse thema's: conflicten omtrent moskeeën als een weerspiegeling van bredere conflicten omtrent vijandigheid en afkeer van moslims in de publieke ruimte;¹⁰ iets dat we ook terugzien in Italië en de weerzin tegen veranderingen in de samenlevingen die geprojecteerd worden op moslims¹¹ en soms meer specifiek, zoals in Engeland en Nederland, de impact van moskeeën op de fysieke omgeving.¹² Duits onderzoek laat daarbij zien hoe de oppositie en vijandigheid jegens moskeeën voor 9/11 al aanwezig was (iets dat we ook in Nederland zien),¹³ maar ook verandert na 9/11. Niet alleen ging het om een toenemende mate van oppositie, maar meer specifiek ook een toename van wantrouwen jegens moslims en moskeeën vanwege ideeën over islam en geweld die aan hen werden toegeschreven door zowel lokale gebeurtenissen als

¹⁰ Jocelyne Cesari, "Mosques in French Cities: Towards the End of a Conflict?," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005), <https://doi.org/10.1080/13691830500282634>.

¹¹ Chantal Saint-Blancat and Ottavia Schmidt Di Friedberg, "Why are Mosques a Problem? Local Politics and Fear of Islam in Northern Italy," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005), <https://doi.org/10.1080/13691830500282881>.

¹² Nico Landman and Wendy Wessels, "The Visibility of Mosques in Dutch Towns," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005), <https://doi.org/10.1080/13691830500282725>; Seán Mcloughlin, "Mosques and the Public Space: Conflict and Cooperation in Bradford," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005), <https://doi.org/10.1080/13691830500282832>, <http://eprints.whiterose.ac.uk/97560/2/Mcloughlin%20JEMS%20FINAL.pdf>.

¹³ Rob Witte, *Al eeuwenlang een gastvrij volk: racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010).

internationale gebeurtenissen.¹⁴ Daarnaast spelen ideeën mee over moslims die hier niet thuis zouden horen vanwege hun geloof. Eveneens zien we ideeën over moslims als vijfde colonne die de samenleving willen overnemen en islamiseren (in combinatie met de omvolkingsmythe gaat het dan vaak om het idee dat moslims relatief veel kinderen zouden krijgen).¹⁵ Dat wantrouwen zien we ook terug in Nederland hetgeen het gelijkheidsbeginsel en de vrijheid van godsdienst onder druk zet; ook al lijken deze nog robuust genoeg om te garanderen dat nieuwe moskeeën er meestal wel kunnen komen.¹⁶

Deze ideeën zijn weliswaar niet uniek en ook zeker niet exclusief voor mensen die overgaan tot geweld en agressie, maar kom wel terug daarbij als zingevende elementen ter inspiratie en legitimering zoals diverse Europese onderzoeken laten zien.¹⁷ Dergelijke opvattingen en acties zijn niet per se voorbehouden aan georganiseerde verbanden of aan alleen extreemrechtse of radicaalrechtse verbanden. Het problematiseren van de positie van moslims en uitingvormen van de islam is de laatste jaren sterk genormaliseerd binnen een breed politiek spectrum.¹⁸ In die zin is er mogelijk sprake van een vervagende grens tussen agressief protest en politieke partijen die een racistische retoriek hanteren.

Weliswaar betekent oppositie tegen en afkeer van moslims en islam, nog niet dat er ook geweld tegen moskeeën plaatsvindt. Zoals altijd is het daadwerkelijk overgaan tot agressief handelen, zeker met geweld, nog wat anders dan een vijandige houding. Met name sociaalpsychologisch onderzoek laat goed zien hoe complex die verbanden (of het ontbreken ervan) zijn. Een

¹⁴ Gerdien Jonker, "The Mevlana Mosque in Berlin-Kreuzberg: An Unsolved Conflict," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005), <https://doi.org/10.1080/13691830500282683>; Zie ook: Nilüfer Göle, "The public visibility of Islam and European politics of resentment: The minarets-mosques debate," *Philosophy & Social Criticism* 37, no. 4 (2011-05-01 2011), <https://doi.org/10.1177/0191453711398773>, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00737445/document>; Stefano Allievi, *Conflicts over Mosques in Europe: Policy issues and trends* (Alliance Publishing Trust, 2009).

¹⁵ Sarah Bracke and Luis Manuel Hernández Aguilar, "'They love death as we love life': The 'Muslim Question' and the biopolitics of replacement," *The British Journal of Sociology* (2020), <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12742>.

¹⁶ Zie ook: Roemer van Oordt, "Besluitvorming moskeebouw bepaald door islamofobe tendensen?," in *Mikpunt Moskee*, ed. Ineke Van der Valk (Amsterdam: Brave New Books, 2019); Oskar Verkaaik and Pooyan Tamimi Arab, "Managing Mosques in the Netherlands: Constitutional versus Culturalist Secularism," *Journal of Muslims in Europe* 5 (2016), https://doi.org/10.1007/978-3-319-43726-2_8, https://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-43726-2_8.

¹⁷ George Kassimeris and Leonie Jackson, "British Muslims and the discourses of dysfunction: community cohesion and counterterrorism in the West Midlands," *Critical Studies on Terrorism* 5, no. 2 (2012-08-01 2012), <https://doi.org/10.1080/17539153.2012.684970>, <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17539153.2012.684970?needAccess=true>; Ineke Van der Valk, *Dutch Islamophobia* (Zürich: Lit, 2015); Nikki Sterkenburg, "Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts" (Leiden University, 2021); Maria Vlieg and Martijn De Koning, *Beleidsinstrumenten en extremistische wereldbeelden - Een verkennend rapport*, Radboud Universiteit Nijmegen - Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen (Nijmegen, 2020-12-30 2020), <http://hdl.handle.net/20.500.12832/3020>.

¹⁸ Ulrike M. Vieten, "Far Right Populism and Women: The Normalisation of Gendered Anti-Muslim Racism and Gendered Culturalism in the Netherlands," *Journal of Intercultural Studies* 37, no. 6 (2016), <https://doi.org/10.1080/07256868.2016.1235024>, <https://dx.doi.org/10.1080/07256868.2016.1235024>; Henk Van Houtum and Rodrigo Bueno Lacy, "The political extreme as the new normal: the cases of Brexit, the French state of emergency and Dutch Islamophobia," *Fennia - International Journal of Geography* 195, no. 1 (2017), <https://doi.org/10.11143/fennia.64568>, <https://dx.doi.org/10.11143/fennia.64568>.

vijandige houding ten opzichte van burgerlijke vrijheden van moslims resulteert ook niet altijd in een afkeer van moslims, maar kan wel samenhangen met het afkeuren van de hoofddoek en een positieve houding ten opzichte van moslims kan nog altijd samengaan met een negatieve houding ten opzichte van bijvoorbeeld de bouw van moskeeën.¹⁹

De meervoudige betekenis van een moskee

De betekenissen van de moskee

MOSKEEORGANISATIES EN HET CONTACTORGAAN MOSLIMS EN OVERHEID (CMO) EN ORGANISATIES ALS COLLECTIEF TEGEN ISLAMOFOBIE EN DISCRIMINATIE (CTID) EN STICHTING MELD ISLAMOFOBIE VRAGEN AL JARENLANG AANDACHT VOOR AGRESSIE TEGEN MOSKEEËN.

DIE AGRESSIE DRAAIT UITEINDELIJK NIET ALLEEN OM HET GEBOUW, MAAR OM DE POSITIE VAN MOSLIMS IN NEDERLAND.

Ook voor moslims vormen moskeeën een belangrijk projectiescherm zo blijkt uit mijn eigen onderzoek. Het is niet alleen de plek waar zij hun gebed kunnen uitoefenen (op zich al een belangrijk onderdeel van de islamitische traditie, vrijheid van godsdienst en vroomheidsidealen), maar het wordt ook vaak gezien als erkenning van de islam in Nederland. Moskeeën zijn ook plaatsen van verbondenheid: met de eigen buurt, moslims onderling en met de Nederlandse samenleving. Als zodanig vervullen moskeeën een belangrijke rol voor veel Nederlanders om zich een toekomst als moslim in Nederland voor te stellen: voor hun partner, hun kinderen, de rest van de familie, de moslimgemeenschappen en voor zichzelf. Het is dan ook niet voor niets dat moskeeorganisaties en het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) en organisaties als Collectief tegen Islamofobie en Discriminatie en Stichting Meld Islamofobie al jarenlang aandacht vragen voor agressie tegen moskeeën. Die agressie draait uiteindelijk niet om het gebouw, maar om de positie van moslims in Nederland.

¹⁹ Levi Adelman and Maykel Verkuyten, "Prejudice and the acceptance of Muslim minority practices: A person-centered approach," *Social Psychology* 51, no. 1 (2020), <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000380>; M. Dangubić, M. Verkuyten, and T. H. Stark, "Understanding (in)tolerance of Muslim minority practices: a latent profile analysis," *Journal of Ethnic and Migration Studies* 47, no. 7 (2021-05-19 2021), <https://doi.org/10.1080/1369183x.2020.1808450>; Jolanda van der Noll, Edwin Poppe, and Maykel Verkuyten, "Political Tolerance and Prejudice: Differential Reactions Toward Muslims in the Netherlands," *Basic and Applied Social Psychology* 32, no. 1 (2010/02/26 2010), <https://doi.org/10.1080/01973530903540067>; Sander Sleijpen, Maykel Verkuyten, and Levi Adelman, "Accepting Muslim minority practices: A case of discriminatory or normative intolerance?," *Journal of Community & Applied Social Psychology* (2020), <https://doi.org/10.1002/casp.2450>, <https://dx.doi.org/10.1002/casp.2450>. Zie ook: Egbert Ribberink, Peter Achterberg, and Dick Houtman, "Secular Tolerance? Anti-Muslim Sentiment in Western Europe," *Journal for the Scientific Study of Religion* 56, no. 2 (2017), <https://doi.org/10.1111/jssr.12335>, <https://dx.doi.org/10.1111/jssr.12335>.

NAAST INCIDENTELE VERVOLGING KENMERKT HET OVERHEIDSBELEID ZICH DOOR DRIE TYPEN REACTIES: REDUCTIEPOLITIEK (EMOTIES & KWETSEN / MENINGSVERSCHIL); INTEGRATIE- EN ANTIRADICALISERINGSPARADIGMA EN HET SPLITSEN VAN ISLAM, MOSKEEGEBOUW EN MOSLIMS.

DERGELIJKE PATRONEN KOMEN NEER OP EEN DEPOLITISERING VAN DE ACTIES WAARDOOR DEZE NIET MEER WORDEN GEZIEN ALS MANIFESTATIE, SYMPTOOM EN PRODUCT VAN STRUCTUREEL RACISTISCHE TENDENSEN IN DE SAMENLEVING.

IN ENKELE GEVALLEN LEIDT HET OOK HET LEGGEN VAN DE VERANTWOORDELIJKHEID BIJ MOSLIMS ZELF OM HUN ZICH TE WEREN.

Moskeeën en moskeekoepels, het Collectief tegen Islamofobie en Discriminatie en Stichting Meld Islamofobie vragen al enige tijd aandacht voor vormen van agressie tegen moskeegebouwen. Maar daarbij doen zich, als het gaat om overheidsinstanties, problemen voor. Uit eigen onderzoek, op basis van de monitoren in recente jaren en het aloude onderzoek van Ineke van der Valk en van anderen kunnen we een drietal patronen zien (naast vervolging van acties waarbij duidelijk direct gevaar voor personen aanwezig was): reductiepolitiek, integratie- en antiradicaliseringsparadigma en splitsing.²⁰

Het eerste type reactie kunnen we de reductiepolitiek noemen. Deze bestaat uit twee aspecten. Enerzijds het reduceren van verbale of visuele aanvallen op groepen, hun symbolen en instituties tot emoties en kwetsen. En anderzijds het reduceren van deze aanvallen tot een kwestie van meningsverschil. Bij deze reductiepolitiek gaat een snelle veroordeling van spektakelactivisme van militante (vooral rechtsradicale) activisten gepaard met een reductie van de actie tot onfatsoenlijk kwetsen en onfatsoenlijke meningen. Met spektakelactivisme bedoel ik een vorm van protest die niet alleen met inhoud, maar ook met audiovisuele middelen sterke reacties bij mensen uitlokt. Op deze manier maken militante groepen hun oppositie

²⁰ Butter, Van Oordt, and Van der Valk, *Vierde monitor Moslimdiscriminatie*; Van der Valk and Törnberg, *Monitor moslim discriminatie*; Ineke van der Valk, *Difference, Deviance, Threat? Mainstream and Right-Extremist Political Discourse on Ethnic Issues in the Netherlands and France (1990-1997)* (Amsterdam: Aksant, 2002); Annette Linden, "Besmet: Levenslopen en motieven van extreem-rechtse activisten in Nederland" (Vrije Universiteit Amsterdam, 2009); Witte, *Al eeuwenlang een gastvrij volk: racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009)*; Sterkenburg, "Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts".

kenbaar – in zowel vorm als inhoud – tegen een bepaalde situatie.²¹ Een voorbeeld van zo'n depolitisering van een dergelijke actie zagen we bij de As Soennah moskee in Den Haag waar in maart 2019 de militante actiegroep Pegida een etalagepop in 'Arabische kleding' plaatste, half ontbloot en voorzien van baard, met in het kruis een baby pop. Het spandoek bevatte de tekst: 'Profeet Mohammed kinderneuker' en 'Koran is vergif'. Toenmalig burgemeester Krikke van Den Haag stelde met afschuw kennis genomen te hebben en "In Den Haag hebben we het recht met elkaar van mening te verschillen, maar wel binnen de kaders van de wet en met respect voor elkaars denkbeelden, zonder dat we elkaar daarbij onnodig kwetsen en pijn doen. In ons land heeft een ieder het recht zijn godsdienst of levensovertuiging uit te oefenen of ongelovig te zijn. Dat grondrecht is belangrijk en moeten we koesteren." Hier wordt de campagne van Pegida om de burgerrechten van moslims aan te tasten (door de strijden voor sluiting van alle moskeeën in Nederland) door middel van dehumaniserende en vernederende acties voor een deel gereduceerd tot het niveau van emoties en kwetsen enerzijds en een uit de hand gelopen meningsverschil anderzijds. De veroordeling door de burgemeester is belangrijk zeker door te wijzen op de vrijheid van godsdienst, maar in combinatie met 'meningsverschil'²² gaat deze voorbij aan het klassieke patroon van spektakelactivisme dat we voortdurend zien terugkeren in campagnes die erop gericht zijn publieke spektakels te scheppen van vernedering, intimidatie en provocatie. Het gaat daarbij vaak om het selecteren van kernsymbolen van een identiteit, religie of etnische groep, het opzettelijk besmeuren, ontheiligen of vernietigen van deze symbolen en de groep die het doelwit is als geheel te verwijten daarop te reageren.²³

Een tweede type reactie sluit nauw aan bij de reductiepolitiek, maar is ingegeven door beleidsmatige paradigma's; in het bijzonder die van integratie en antiradicalisering. Zo stelde toenmalig Commissaris van de Koningin Franssen in 2004 na twee aanslagen op een moskee in Maassluis:

"We moeten in Nederland weer leren met elkaar te leven en niet naast elkaar. Ondanks dat we samen leven in Nederland weten we weinig van elkaar. We moeten allemaal met elkaar in gesprek raken om het integratieproces te laten slagen."²⁴

²¹ Het begrip spektakelactivisme is verder uitgewerkt in: Martijn De Koning, Carmen Becker, and Ineke Roex, *Islamic militant activism in Belgium, the Netherlands and Germany - 'Islands in a sea of disbelief'* (London: Palgrave, 2020).

²² Zie ook: Meld Islamofobie, "Islamofobie is geen meningsverschil," *Meld Islamofobie*, 2019, <https://www.meldislamofobie.org/islamofobie-is-geen-meningsverschil/>. Laatst bezocht 28 augustus 2021.

²³ Vgl. Marc C. Gaborieau, "From Al-Beruni to Jinnah: Idiom, Ritual and Ideology of the Hindu-Muslim Confrontation in South Asia," *Anthropology Today* 1, no. 3 (2021/08/27/ 1985), <http://www.jstor.org/stable/3033123>. Zie ook over Pegida: Margaretha Van Es, "Roasting a pig in front of a mosque: How pork matters in Pegida's anti-Islam protest in Eindhoven," *Religions* 11, no. 7 (2020), <https://doi.org/10.3390/rel11070359>, <https://dx.doi.org/10.3390/rel11070359>.

²⁴ WOS Archief, "Met elkaar en niet naast elkaar." 21 november 2004. <https://archieff.wos.nl/nieuwsarchief/bericht/20041121-met-elkaar-en-niet-naast-elkaar>, laatst bezocht op 28

Als minister Asscher in 2014 de Kuba moskee in IJmuiden (toen volgens het bestuur doelwit van reeds 40 gewelddadige incidenten sinds 1993) bezoekt, staat dat bezoek in het teken van de publicatie van een, naar toen al bekend was, ondeugdelijk onderzoek van Motivaction waaruit zou blijken dat een groot deel van de Turks-Nederlandse jongeren positief staat tegenover de opmars van IS en geweld niet afkeurt. Het bezoek was naar aanleiding van, zo stelde Asscher, de toenemende geweldsincidenten tegen moslims. In het gesprek met de jongeren in de moskee wierp de minister de suggestie van de hand dat hij negatieve beeldvorming in de hand werkte en het gesprek stond grotendeels in het teken van radicalisering; iets waar ook de moskee zelf stelde hard tegen te werken.²⁵ Moskeeën worden over het algemeen besproken in de politiek als problemen voor integratie en radicalisering of als mogelijke steunpilaren voor dat beleid maar veel minder als doelwit van dehumanisering, vernedering en geweld terwijl daar structureel sprake van is. De reacties van en rondom Franssen en Asscher laten zien hoe sterk die problematisering van moskeeën (en moslims) is: ook als moskeeën wel doelwit zijn van gewelddadige acties en dat ook wordt erkend, moeten zij een bijdrage leveren aan integratie en anti-radicalisering waarmee het racisme weer naar de achtergrond verdwijnt. Ook oproepen aan moslimgemeenschappen en in het bijzonder jongeren om weerbaar te zijn, kunnen we binnen dit paradigma zien.²⁶ Niet alleen leggen dergelijke oproepen de verantwoordelijkheid voor het tegengaan van racisme, geweld en discriminatie bij het object ervan, maar een gebrek aan weerbaarheid en grieven over stigmatisering en uitsluiting worden ook gezien als mogelijke indicatoren voor integratieproblematiek en radicalisering in plaats van als problemen op zich en symptomen van structureel racisme.²⁷

Een derde patroon in de reacties is die van splitsen. Daarbij worden moslims als het ware afgezonderd van hun identiteit, religie en materiële zaken en organisaties. Dit zagen we na de actie van, opnieuw Pegida Nederland, tegen de bouw van een moskee in Enschede. Pegida activisten plaatsten op de bouwplaats een 'kerk' met een kruis die werd ingewijd met varkensbloed.²⁸ De veroordelingen waren snel en er werd een onderzoek gestart door het

augustus 2021. Zie ook Hassan Bahara en Irene van der Linde (2014) "Ja sorry PVV" – Geweld tegen moskeeën neemt sterk toe." De Groene Amsterdammer. Nr. 51/52. <https://www.groene.nl/artikel/ja-sorry-pvv>, laatst bezocht 28 augustus 2021.

²⁵ Janny Groen. "Varkenskop? IS drukt alles weg". de Volkskrant. 13 november 2014 donderdag. <https://advance-lexis-com.ru.idm.oclc.org/api/document?collection=news&id=urn:contentItem:5DKC-XRP1-DYRY-N1WF-00000-00&context=1516831>. Zie ook Hassan Bahara en Irene van der Linde (2014) "Ja sorry PVV" – Geweld tegen moskeeën neemt sterk toe." De Groene Amsterdammer. Nr. 51/52. <https://www.groene.nl/artikel/ja-sorry-pvv>, laatst bezocht 28 augustus 2021

²⁶ Zie ook: E Butter, "Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt? De reactie van politici op geweldsincidenten gericht tegen moskeeën," in *Mikpunt Moskee*, ed. Ineke Van der Valk (Amsterdam: Brave New Books, 2019), 123.

²⁷ Martijn De Koning, "The racialization of danger: patterns and ambiguities in the relation between Islam, security and secularism in the Netherlands," *Patterns of Prejudice* 54, no. 1-2 (2020), <https://doi.org/10.1080/0031322X.2019.1705011>, <https://dx.doi.org/10.1080/0031322X.2019.1705011>.

²⁸ Merk ook hier het spektakelaspect weer op.

Openbaar Ministerie Oost-Nederland. De vraag daarbij was of er sprake was van groepsbelediging wegens geloof of met een ander oogmerk. In maart 2018 concludeerde het OM dat de uitlatingen tijdens het spektakel met kruisen en varkensbloed op het terrein van een beoogde moskee niet gericht waren tegen de gelovigen. De actie was, volgens het OM gericht tegen de moskee en gericht tegen de islam als geloof en daarom niet strafbaar. Het OM wees erop dat tijdens “demonstraties” meer ruimte is voor uitingen als die bijdragen aan het maatschappelijk debat. Daarbij gaat het OM voorbij aan het gegeven dat de islam (met of zonder moslims) veel meer onderwerp is van het debat dan andere religies waarmee dus mogelijk een ongelijkheid in de afweging ingebakken zit. In ieder geval keert deze afweging niet terug in de overwegingen van het OM en men lijkt het debat dus als een op zichzelf staand gegeven te beschouwen dat voor iedereen in gelijke mate geldt. De splitsing die het OM hier maakt tussen moskeegebouw, islam en gelovigen is niet nieuw. We vinden deze, met name de splitsing tussen islam en moslims, ook terug bij radicaal-rechtse partijen als de PVV en ook in de jurisprudentie vormt deze een belangrijk ijkpunt.

Hoewel een dergelijke scheiding politiek, juridisch en ook theologisch te maken is, gaat de redenering van het OM voorbij aan twee belangrijke punten. Ten eerste vindt de demonisering van moslims deels plaats via allerlei negatieve stereotypen en vijandbeelden over islam. Immers, zeker in het geval van radicaal-rechtse retoriek, hebben politici, opiniemakers en anderen voortdurend het idee naar voren gebracht dat het islam en alleen islam is die moslims tot slechte daden zou brengen. En dat die slechte daden een uiting zijn van moslims die de ware islam zouden volgen. De leerstellingen van de islam die als intolerant en gewelddadig worden gezien, het voorbeeld van de profeet Mohammed als krijgsheer, onderdrukker van vrouwen en minderjarige meisjes, zou moslims als het ware programmeren tot geweld en intolerantie.

Ten tweede is het doel van Pegida om alle moskeeën te sluiten en het valt moeilijk te bezien hoe een dergelijk streven de burgerlijke vrijheden en rechten van moslims niet raakt. Het gaat immers om het blokkeren van de vrijheid van godsdienst voor moslims. Dit zien we ook bij de tweede actie op hetzelfde terrein waarbij, in 2018, Pegida kruizen plaatste met namen van slachtoffers van aanslagen in onder meer Stockholm, Parijs, Brussel en Barcelona. In een filmpje stelt voorman Edwin Wagenveld: "Hier ziet men waar de islam toe in staat is" en:

....Uit naam van een kinderneuker, profeet Mohammed. Hier wil men een haathuis neerzetten. En wij zullen er voor zorgen dat die er nooit zal komen. Enschede, u hoort nog vaker van ons.

Opnieuw stelde het OM dat dit geen groepsbelediging of discriminatie is omdat men een splitsing maakt tussen islam en moslims. Wie dan de ‘men’ is die iets ‘uit naam van’ wil doen,

wordt in het midden gelaten.²⁹ Het gebruik van varkensbloed, de associatie van de moskee met haat en terrorisme zijn onderdeel van en dragen bij aan de angst voor islam en de gemeenschappen die dat geloof belijden. Het gebruik van varkensvlees of varkensbloed zijn hier te zien als symbolische religieuze zuivering en het claimen van een 'puur' Nederlands territorium waar islam en haar instituties geen deel vanuit mogen maken.³⁰

Dergelijke reactiepatronen bij de overheid komen neer op een depolitisering van de acties waardoor deze niet meer worden gezien als manifestatie, symptoom en product van structureel racistische tendensen in de samenleving. We kunnen dergelijke patronen ook deels terugzien in overheidsreacties op racistisch geweld in het algemeen waarbij wordt verwezen naar 'kwajongensstreken', puberale acties, domheid, gebruik van alcohol en een gebrekkig ideologisch bewustzijn. De overheid lijkt lange tijd agressieve acties pas serieus te nemen wanneer er sprake is van een extreemrechts organisatorisch verband, maar heeft tegelijkertijd ook lang weinig oog voor mogelijke dreiging uit die extreemrechtse verbanden.³¹ Vanaf 2010, zo signaleren onderzoekers, lijkt er echter een kentering te zijn en worden onderwerpen als islamofobie, moslimhaat, moslimdiscriminatie en anti-islam sentimenten nadrukkelijker geagendeerd en besproken. Zowel druk vanuit organisaties van moslims (met name jonge moslims), vanuit het buitenland en via social media spelen daarbij een belangrijke rol.³² Uiteindelijk leidde dit onder meer tot toezeggingen voor meer onderzoek,³³ kreeg bestrijding van discriminatie tegen moslims een plek in het Nationaal Actieprogramma tegen Discriminatie en werd de Handreiking Veilige Moskee gepubliceerd. Ook in de verkiezingsprogramma's van politieke partijen zien we langzaam een kleine toename van de aandacht voor discriminatie tegen moslims.³⁴

Tot slot

Moskeeën zijn meer dan een fysieke ruimte voor gebed. Ze vormen ruimtes voor bezinning, verbondenheid, zichtbaarheid en bescherming en een thuisgevoel. Daarmee is agressie tegen moskeegebouwen en -organisaties ook meer dan een incident van, bijvoorbeeld, vandalisme en brandstichting zoals we die wel vaker kennen. Er is sprake van een continue vijandigheid tegen moslims en hun instituties in de afgelopen 45 jaar. Het is een vorm van agressie tegen

²⁹ Roemer van Oordt (2018) "OM: Kruizen, 'kerk' en varkensbloed op moskeebouwplaats niet strafbaar". Republiek Allochtonie, <https://www.republiekallochtonie.nl/blog/nieuws/om-kruizen-kerk-en-varkensbloed-op-moskeebouwplaats-niet-strafbaar>

³⁰ Van Es, "Roasting a pig in front of a mosque: How pork matters in Pegida's anti-Islam protest in Eindhoven."

³¹ Witte, *Al eeuwenlang een gastvrij volk: racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009)*; Sterkenburg, "Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts".

³² Butter, "Kan de minister aangeven hoe hij deze incidenten duidt? De reactie van politici op geweldsincidenten gericht tegen moskeeën."

³³ Dit leidde tot deze publicatie: Ron Van Wonderen and Maaike van Kapel, *Oorzaken en triggerfactoren moslimdiscriminatie in Nederland*, Verwey-Jonker Instituut (2017).

³⁴ Butter, Van Oordt, and Van der Valk, *Vierde monitor Moslimdiscriminatie*.

die verbondenheid, tegen de claim op een eigen ruimte en zichtbaarheid en op een gevoel van veiligheid.

Het structurele aspect komt ook op twee andere wijzen tot uiting. Deze acties gaan vaak gepaard met of worden gelegitimeerd door opvattingen dat de islam, en dus de moslimidentiteit, islamitische praktijken en instituties en moslims, hier niet thuishoren. Dit zijn opvattingen die de laatste jaren steeds verder genormaliseerd zijn in de politiek. Agressie tegen moskeeën is geen onvermijdelijk gevolg van dat soort opvattingen, maar als zichtbare manifestatie van islam vormen de moskeeën een projectiescherm van dat soort opvattingen.

Een derde structureel aspect is dat deze agressie daarbij deel uitmaakt van bredere pogingen bij radicaalrechts en extreemrechts om de islam te ontmantelen. De acties gericht tegen kernsymbolen van de islam zijn daarmee een manier om moslims, hun geloof, identiteit en instituties weg te dringen uit de openbare ruimte als vreemde, vijandige en intolerante elementen. Dit leidt tot gestage uitholling van hun burgerlijke vrijheden (zoals vrijheid van organisatie, vrijheid van godsdienst), hun gevoel van veiligheid en verbondenheid met de samenleving.

Bibliografie

- Adelman, Levi, and Maykel Verkuyten. "Prejudice and the Acceptance of Muslim Minority Practices: A Person-Centered Approach." *Social Psychology* 51, no. 1 (2020): 1-16. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000380>.
- Allievi, Stefano. *Conflicts over Mosques in Europe: Policy Issues and Trends*. Alliance Publishing Trust, 2009.
- Bracke, Sarah, and Luis Manuel Hernández Aguilar. "'They Love Death as We Love Life': The 'Muslim Question' and the Biopolitics of Replacement." *The British Journal of Sociology* (2020). <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12742>. <https://dx.doi.org/10.1111/1468-4446.12742>.
- Butter, E. "'Kan De Minister Aangeven Hoe Hij Deze Incidenten Duidt? De Reactie Van Politici Op Geweldsincidenten Gericht Tegen Moskeeën." In *Mikpunt Moskee*, edited by Ineke Van der Valk, 105-29. Amsterdam: Brave New Books, 2019.
- Butter, Ewoud, Roemer Van Oordt, and Ineke Van der Valk. *Vierde Monitor Moslimdiscriminatie*. (Amsterdam: 2021).
- Cesari, Jocelyne. "Mosques in French Cities: Towards the End of a Conflict?". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005): 1025-43. <https://doi.org/10.1080/13691830500282634>.
- Dangubić, M., M. Verkuyten, and T. H. Stark. "Understanding (in)Tolerance of Muslim Minority Practices: A Latent Profile Analysis." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 47, no. 7 (2021-05-19 2021): 1517-38. <https://doi.org/10.1080/1369183x.2020.1808450>.
- De Koning, Martijn. "The Racialization of Danger: Patterns and Ambiguities in the Relation between Islam, Security and Secularism in the Netherlands." *Patterns of Prejudice* 54, no. 1-2 (2020): 123-35. <https://doi.org/10.1080/0031322x.2019.1705011>. <https://dx.doi.org/10.1080/0031322X.2019.1705011>.
- . *Vijf Mythen over Islamofobie*. Gent: Kif Kif: Yunus Publishing, 2019.
- De Koning, Martijn, Carmen Becker, and Ineke Roex. *Islamic Militant Activism in Belgium, the Netherlands and Germany - 'Islands in a Sea of Disbelief'*. London: Palgrave, 2020.
- Gaborieau, Marc C. "From Al-Beruni to Jinnah: Idiom, Ritual and Ideology of the Hindu-Muslim Confrontation in South Asia." *Anthropology Today* 1, no. 3 (2021/08/27/ 1985): 7-14. <http://www.jstor.org/stable/3033123>.
- Galonnier, Juliette. "The Racialization of Muslims in France and the United States: Some Insights from White Converts to Islam." *Social Compass* 62, no. 4 (2015): 570-83. <https://doi.org/10.1177/0037768615601966>. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0037768615601966>.
- Göle, Nilüfer. "The Public Visibility of Islam and European Politics of Resentment: The Minarets-Mosques Debate." *Philosophy & Social Criticism* 37, no. 4 (2011-05-01 2011): 383-92. <https://doi.org/10.1177/0191453711398773>. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00737445/document>.
- Halliday, Fred. "'Islamophobia' Reconsidered." *Ethnic and Racial Studies* 22, no. 5 (1999): 892-902. <https://doi.org/10.1080/014198799329305>. <https://dx.doi.org/10.1080/014198799329305>.
- Houtum, Henk Van, and Rodrigo Bueno Lacy. "The Political Extreme as the New Normal: The Cases of Brexit, the French State of Emergency and Dutch Islamophobia." *Fennia - International Journal of Geography* 195, no. 1 (2017): 85. <https://doi.org/10.11143/fennia.64568>. <https://dx.doi.org/10.11143/fennia.64568>.
- Islamofobie, Meld. *Alledaagse Islamofobie in Nederland*. Meld Islamofobie (Den Haag: 2019). <https://www.meldislamofobie.org/rapport-alledaagse-islamofobie-in-nederland/>.
- , "Islamofobie Is Geen Meningsverschil," *Meld Islamofobie*, 2019, <https://www.meldislamofobie.org/islamofobie-is-geen-meningsverschil/>.

- Jonker, Gerdien. "The Mevlana Mosque in Berlin-Kreuzberg: An Unsolved Conflict." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005): 1067-81.
<https://doi.org/10.1080/13691830500282683>.
- Kassimeris, George, and Leonie Jackson. "British Muslims and the Discourses of Dysfunction: Community Cohesion and Counterterrorism in the West Midlands." *Critical Studies on Terrorism* 5, no. 2 (2012-08-01 2012): 179-96.
<https://doi.org/10.1080/17539153.2012.684970>.
<http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/17539153.2012.684970?needAccess=true>.
- Landman, Nico, and Wendy Wessels. "The Visibility of Mosques in Dutch Towns." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005): 1125-40.
<https://doi.org/10.1080/13691830500282725>.
- Lauwers. "Is Islamophobia (Always) Racism?". *Critical Philosophy of Race* 7, no. 2 (2019-01-01 2019): 306. <https://doi.org/10.5325/critphilrace.7.2.0306>.
- Linden, Annette. "Besmet: Levenslopen En Motieven Van Extreem-Rechtse Activisten in Nederland." Vrije Universiteit Amsterdam, 2009.
- Mcloughlin, Seán. "Mosques and the Public Space: Conflict and Cooperation in Bradford." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005): 1045-66.
<https://doi.org/10.1080/13691830500282832>.
<http://eprints.whiterose.ac.uk/97560/2/Mcloughlin%20JEMS%20FINAL.pdf>.
- Mustafa, Nawal. *Muslim Women Don't Need Saving - Gendered Islamophobia in Europe*. Transnational Institute (Amsterdam: 2020).
- Noll, Jolanda van der, Edwin Poppe, and Maykel Verkuyten. "Political Tolerance and Prejudice: Differential Reactions toward Muslims in the Netherlands." *Basic and Applied Social Psychology* 32, no. 1 (2010/02/26 2010): 46-56.
<https://doi.org/10.1080/01973530903540067>.
<https://doi.org/10.1080/01973530903540067>.
- Oordt, Roemer van. "Besluitvorming Moskeebouw Bepaald Door Islamofobe Tendensen?". In *Mikpunt Moskee*, edited by Ineke Van der Valk, 25-45. Amsterdam: Brave New Books, 2019.
- Ribberink, Egbert, Peter Achterberg, and Dick Houtman. "Secular Tolerance? Anti-Muslim Sentiment in Western Europe." *Journal for the Scientific Study of Religion* 56, no. 2 (2017): 259-76. <https://doi.org/10.1111/jssr.12335>.
<https://dx.doi.org/10.1111/jssr.12335>.
- Saint-Blancat, Chantal, and Ottavia Schmidt Di Friedberg. "Why Are Mosques a Problem? Local Politics and Fear of Islam in Northern Italy." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31, no. 6 (2005-11-01 2005): 1083-104.
<https://doi.org/10.1080/13691830500282881>.
- Sayyid, S. "A Measure of Islamophobia." *Islamophobia Studies Journal* 2, no. 1 (2014): 10-25. <https://doi.org/10.13169/islastudj.2.1.0010>.
<http://www.jstor.org.ru.idm.oclc.org/stable/10.13169/islastudj.2.1.0010>.
- Sayyid, Salman, and AbdoolKarim Vakil. *Thinking through Islamophobia: Global Perspectives*. Hurst, 2010.
- Sleijpen, Sander, Maykel Verkuyten, and Levi Adelman. "Accepting Muslim Minority Practices: A Case of Discriminatory or Normative Intolerance?". *Journal of Community & Applied Social Psychology* (2020).
<https://doi.org/10.1002/casp.2450>. <https://dx.doi.org/10.1002/casp.2450>.
- SPIOR. *Islamofobie in Zicht*. (Rotterdam: SPIOR, 2016).
- Sterkenburg, Nikki. "Van Actie Tot Zelfverwezenlijking: Routes Van Toetreding Tot Radicaal-En Extreemrechts." Leiden University, 2021.
- Tamimi Arab, Pooyan. "Mosques in the Netherlands: Transforming the Meaning of Marginal Spaces." *Journal of Muslim Minority Affairs* 33, no. 4 (2013-12-01 2013): 477-94.
<https://doi.org/10.1080/13602004.2013.866349>.

- van der Valk, Ineke. *Difference, Deviance, Threat? Mainstream and Right-Extremist Political Discourse on Ethnic Issues in the Netherlands and France (1990-1997)*. Amsterdam: Aksant, 2002.
- Van der Valk, Ineke. *Dutch Islamophobia*. Zürich: Lit, 2015.
- Van der Valk, Ineke, and Petter Törnberg. *Monitor Moslim Discriminatie*. (2017).
- Van Es, Margaretha. "Roasting a Pig in Front of a Mosque: How Pork Matters in Pegida's Anti-Islam Protest in Eindhoven." *Religions* 11, no. 7 (2020): 359.
<https://doi.org/10.3390/rel11070359>. <https://dx.doi.org/10.3390/rel11070359>.
- Van Wonderen, Ron, and Maaïke van Kapel. *Oorzaken En Triggerfactoren Moslimdiscriminatie in Nederland*. Verwey-Jonker Instituut (2017).
- Verkaaik, Oskar, and Pooyan Tamimi Arab. "Managing Mosques in the Netherlands: Constitutional Versus Culturalist Secularism." *Journal of Muslims in Europe* 5 (2016): 169-86. https://doi.org/10.1007/978-3-319-43726-2_8.
https://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-43726-2_8.
- Vieten, Ulrike M. "Far Right Populism and Women: The Normalisation of Gendered Anti-Muslim Racism and Gendered Culturalism in the Netherlands." *Journal of Intercultural Studies* 37, no. 6 (2016): 621-36.
<https://doi.org/10.1080/07256868.2016.1235024>.
<https://dx.doi.org/10.1080/07256868.2016.1235024>.
- Vlieg, Maria, and Martijn De Koning. *Beleidsinstrumenten En Extremistische Wereldbeelden - Een Verkennend Rapport*. Radboud Universiteit Nijmegen - Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen (Nijmegen: 2020-12-30 2020).
<http://hdl.handle.net/20.500.12832/3020>.
- Witte, Rob. *Al Eeuwenlang Een Gastvrij Volk: Racistisch Geweld En Overheidsreacties in Nederland (1950-2009)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010.